

צדקה בדיבור – פיוס העני בדברים

מים ראשונים: פרשת בהר מכילה, בצמוד לדיני היובל, את דין הונאה או אונאה במקח וממכר ולאחר מכן גם את דין מי שירד מנכסיו ונאלץ למכור את ביתו ורכושו, שמצווה לפדות אותו או לגאול את שדהו וביתו. ממצווה אחרונה זו נגזרת מצוות צדקה הכללית, מצווה שחוזרת אח"כ בספר דברים פרשת ראה. כבר זכינו לדרוש על [מצוות צדקה](#) בפרשתנו וכן בפרשת ראה בדברינו [גלגל חוזר הוא בעולם](#). כבר שם ראינו בקצרה שבמצוות צדקה יש חשיבות גם לדיבור ולא רק למעשה הנתינה. יש צדקה בדיבור כמו שיש צדקה בממון. על נושא זה נבקש להרחיב הפעם.¹

וְכִי יִמּוֹד אַחִיד וּמָטָה יָדוֹ עִמָּד וְהִחֲזַקְתָּ בּוֹ גֵר וְתוֹשֵׁב וְחִי עִמָּד: (ויקרא כה לה).²

ויקרא רבה לד טו פרשת בהר – נתינה בדיבור

"ותפק לרעב נפשך" (ישעיהו נח ו) - אמר רבי שמעון בן לקיש: אם אין לך ליתן לו, נחמו בדברים, אמור לו: תצא נפשי עליך שאין לי מה ליתן לך. "ונפש נענה תשביע" (שם) - אם עשית כן: "וזרח בחושך אורך ואפלתך כצהרים ונחך ה' תמיד והשביע בצחצחות נפשך" (שם).³ א"ר טביומי: אם עשית כן, הרי את כבוראך, כאותו שכתוב בו: "דודי צח ואדום" (שיר השירים ה ו).⁴ "ועצמותיך יחליץ" - ישמוט, יזיין, יציל, ויניח.⁵ "ישמוט" - כמו אתה אומר: "וחלצה נעלו מעל גלגל" (דברים כה ט). יזיין - כמו אתה אומר: "חלוצים תעברו" (דברים ג יח). יציל - כמו אתה אומר: "חלצני ה' מאדם רע" (תהלים קמ ב) ויניח - מכאן קבעו חכמים לומר "רצה והחליצנו" בשבת.⁶

מסכת בבא בתרא דף ט עמוד ב – המפייס מתברך יותר מהנותן

ואמר רבי יצחק: כל הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות, והמפייסו בדברים - מתברך בי"א ברכות. הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות, דכתיב: "הלא פרוש וגוי ועניים מרודים תביא בית (וגוי) כי תראה ערום וכיסיתו גוי" (ישעיהו נח ז).⁷ והמפייסו בדברים מתברך באחת עשרה ברכות, שנאמר: "ותפק לרעב נפשך ונפש נענה תשביע וזרח בחושך אורך ואפלתך כצהרים, ונחך ה' תמיד והשביע בצחצחות נפשך וגוי, ובנו ממך חרבות עולם מוסדי דור ודור תקומם וגוי" (שם).⁸

¹ יש סימטריה מעניינת בין מצוות עשה של צדקה שיש בה דיבור לצד מעשה ובין איסור אונאה או הונאה, שגם בו יש אונאת דברים לצד אונאת ממון. ראה דברינו [על אונאת דברים](#) וכן [אונאת ממון ורכות הלשון](#) בפרשה זו.

² נפתח כהרגלנו במקרא. שני מקורות עיקריים בתורה למצוות צדקה. האחד בפרשתנו בפסוק זה, והשני בדברים טו ז-ח: "כִּי יִהְיֶה בְךָ אֲבִיּוֹן מֵאֶחָד אֲחִיד בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ לֹא תֹאמֵץ אֶת לִבְבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יָדְךָ מֵאֲחִיד הָאֲבִיּוֹן: כִּי פִתַּח תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ לוֹ וְהֶעֱבַט תִּעֲבִיטְנוּ דֵי מַחְסְרוֹ אֲשֶׁר יִחְסַר לוֹ" - שם בהקשר לשמיטת כספים ובפרשתנו בהקשר ליובל ושמיטה וגאולת קרקעות (וגם בקשר לריבית, ראה ויקרא כה לו: "אֵל תִּקַּח מֵאֲתוֹ נֶשֶׁךְ וְתִרְבִּית וְיָרֵאתָ מֵאֱלֹהֶיךָ וְחִי אֲחִיד עִמָּד"). האתגר שאנו מציבים לפני שואבי המים הוא לעצור כאן ולבחון היכן אפשר למצוא סמך לצדקה בדיבור, או כפי שחז"ל כינו זאת: פיוס בדברים, בפסוקים בפרשתנו ובפרשת ראה, או אולי במקורות אחרים גם בנביאים ובכתובים.

³ ראה הפסוקים שם בישיעיהו פרק נח שאנו קוראים בהפטרה של יום כיפור, אשר מחבר את הצום הרצוי עם מצוות צדקה ועם עונג השבת: "הֲלוֹא זֶה צוּם אֲבַחְרֵהוּ פִתַּח חֲרֻצְבוֹת רִשְׁעֵי הַתֵּר אֲגִדּוֹת מוֹטָה ... פֹּרֶס לָרַעַב לַחֲמֵךְ וְעֲנִיִּים מְרֹדִים תְּבִיא בֵּית ... וּמִבְשֻׁרְךָ לֹא תִתְעַלֵּם: אִזְ יִבְקַע כְּשַׁחַר אֹרֶךְ וְאֶרְכֶתְךָ מֵהָרָה תִצְמַח ... וְתִפֶּק לָרַעַב נֶפֶשׁךָ וְנֶפֶשׁ נְעֹנָה תִשְׁבִּיעַ ... וְהֵייתָ כְּגֹן רוּחַ וּכְמוֹצָא מִים אֲשֶׁר לֹא יִכְזָבוּ מִימּוֹ: ... אִם תִּשָּׁיב מִשְׁבֵּת רִגְלְךָ עֲשׂוֹת חֲפָצֶיךָ בַּיּוֹם קִדְשֵׁי וְקִרְאתָ לְשִׁבְתָּ עֲנֵג לְקִדּוּשׁ ה' מִכְּבֹד וּכְבֹדוֹתוֹ מְעֻשׂוֹת דְרָכֶיךָ מִמִּצְוֹת חֲפָצֶיךָ וְדַבְרֵי דָבָר: אִזְ תִּתְעַנֵּג עַל ה' וְהִרְפַּבְתִּיךָ עַל בְּמוֹתַי בְּמִתֵּי אֶרֶץ וְהִאֲכַלְתִּיךָ נְחֹלֶת יַעֲקֹב אֲבִידְךָ כִּי פִי ה' דָּבָר".

⁴ הדרשן 'מגניב' כאן את הרעיון שנותן הצדקה כמוהו כקב"ה! ראה דברינו [מצוות צדקה](#) בפרשה זו שם הרחבנו לדון בביקורת של המקטרגים על מצווה זו: "אם אלוהיכם אוהב עניים הוא, מפני מה אינו מפרנסן?" ועל כך שנותן הצדקה כאילו מתערב במעשי הקב"ה שדן את האיש הזה לעוני. ראה מה תשובת חז"ל לקטרוג זה, גם בדברינו [טורנוסרופוס ורבי עקיבא](#).

⁵ ארבע משמעויות לשורש חל"ץ, עליהם הוא מביא דרשה על"ג דרשה עם פסוקים נוספים.

⁶ ועוד ברכות שם: "והיית כגן רוה - זה גן עדר, "וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו" - כאותו מענין שעתידי לצאת מקודש הקדשים". כל זה למי שמפייס בדברים את העני! אבל נראה שלא בכדי מדגיש המדרש בתחילתו "אם אין לך ליתן לו". ועל כך עוד במקורות הבאים.

⁷ הפסוק המתאר את מצוות הצדקה הוא: "הֲלוֹא פֹרֶס לָרַעַב לַחֲמֵךְ וְעֲנִיִּים מְרֹדִים תְּבִיא בֵּית כִּי תִרְאֶה עָרֹם וְכִסִּיתוֹ וּמִבְשֻׁרְךָ לֹא תִתְעַלֵּם", והשכר הוא בשני הפסוקים העוקבים: "אִזְ יִבְקַע כְּשַׁחַר אֹרֶךְ וְאֶרְכֶתְךָ מֵהָרָה תִצְמַח וְהִלַּךְ לְפָנֶיךָ צִדְקָךְ כְּבוֹד ה' יִאֲסָף: אִזְ תִּקְרָא וְה' יַעֲנֶה תְשׁוּעָה וְיֹאמֶר הַגֵּנִי אִם תִּסִּיר מִתּוֹךְ מוֹטָה שְׁלַח אֲצַבֵּעַ וְדַבֵּר אֲנִי". ונשאיר לשואבי המים לאתר את שש הברכות בשני פסוקים אלה.

⁸ הדרשה כאן היא על הפסוקים בהמשך הפרק. שש המילים הראשונות בפסוק: "וְתִפֶּק לָרַעַב נֶפֶשׁךָ וְנֶפֶשׁ נְעֹנָה תִשְׁבִּיעַ וְזָרַח בְּחֹשֶׁךְ אֹרֶךְ וְאֶפְלַתְךָ כְּצָהָרִים" מציינות את פיוס הדברים (כולל: "ונפש נענה תשביע") ויתרת הפסוק: "וְזָרַח בְּחֹשֶׁךְ אֹרֶךְ וְאֶפְלַתְךָ כְּצָהָרִים" את שתי הברכות הראשונות. את שאר תשע הברכות שזוכה להם המפייס את העני בדברים יש למצוא בשני הפסוקים

תוספות בבא בתרא דף ט עמוד ב – פיוס דברים עומד לעצמו

והמפייסו בדברים מתברך ב"א - יש מגיהין "והנותן פרוטה לעני והמפייסו" משום דמשמע להו דקראי איירי בנותן צדקה, דכתיב: "ותפק לרעב נפשך ונפש נענה תשביע"⁹. ולאו מילתא היא, ד"נפש נענה תשביע" היינו תשביע בדברים שתפייסנו בדברים. ועל כן לא גרסינן ליה, דלהיא גירסא הוה ליה למימר: מתברך ב"א הנך שש דלעיל והני אחת עשרה.¹⁰

בית הבחירה למאירי בבא בתרא דף ט עמוד ב – ובלבד שאין ידו משגת

שאל העני ולא רצה זה ליתן לו - עבר על לא תעשה, שנאמר: "לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך" (דברים טו ז), ופְטַל מצות עשה, שנאמר: "פתוח תפתח את ידך לו"¹¹ (שם). לא היה בידו ליתן - אין כאן עברה על לאו ועשה, ומכל מקום יפייסהו בדברים וְאֶמְרִים נִיחֻמִּים. דרך צחות אמרו הנותן פרוטה לעני מתברך בשש והמפייסו בדברים אף על פי שלא נתן מתברך באחת עשרה מכאן ואילך צא וחשוב נתן ופייס כמה הוא מתברך ויש מפרשים המפייסו עם הנתנה מתברך באחת עשרה ושיטת הסוגיא מוכחת אף בלא נתינה ובלבד בשאין ידו משגת.¹²

רמב"ם הלכות מתנות עניים פרק י הלכות ד-ה¹³

העוקבים שם: "ונחך ה' תמיד והשביע בצחצחות נפשך ועצמתך יחליץ והיית כגן רוח וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו: וכנו ממך תְּרֻבּוֹת עוֹלָם מוֹסְדֵי דוֹר וְדוֹר תְּקוּמָם וְקָרָא לָךְ גֹּדֵר פְּרָץ מְשֻׁבָּב נְתִיבוֹת לְשִׁבְתָּ". גם אותן נשאיר לשואבי המים לאתר.

⁹ הגהה זו חוזרת על "הנותן פרוטה לעני" ומחברת אותו עם "מפייסו בדברים" משום שדיבור בלבד אמנם נחשב (כפי שנראה עוד להלן), בפרט למי שאין בכיסו כסף ברגע זה, אבל לא סביר שהמפייס בדיבור יתברך ביותר ברכות ממי שנותן פרוטה ממש. גם המילים "תפק לרעב נפשך ונפש נענה תשביע" מובנות כנתינה בפועל שמקלה על הרעב של העני ומשביעה אותו.

¹⁰ פירוש תוספות על הגמרא הנ"ל בבא בתרא אינו מסכים עם ההגהה הנ"ל ומדקדק להפריד בין הנותן צדקה ובין מי שמפייס בדברים שאינו נותן, ואת הפסוק: "ותפק לרעב נפשך ונפש נענה תשביע" (נפש נענה היא נפש מעונה), הוא מסביר על דיבור לעני!! דיבור שיוצר חיבור בין נפשך לנפש העני (שתי המילים של אמצע הפסוק). ראה פירוש אברבנאל על הפסוק: "ותפק לרעב נפשך - כי בזה נפש נענה תשביע. שתשביע נפשו של עני בראותה שתפק לו נפשך". הפיוס בדברים חשוב מהנתינה החומרית. כתוצאה מכך, מי שגם נותן צדקה וגם מפייס את העני בדברים, מתברך בשש ועוד אחת עשרה ברכות, היינו שבע עשרה בסה"כ. חשבון זה והדיוק אם הוא של "והמפייסו" היא וא"ו המשך או שהיא עניין חדש, נראה קצת 'דקדקני' ויש רגליים טובות לאותה גירסה שתוספות דוחה. וכי מי שרעב לחם ישבע מדיבורים? (כאמרה העממית: מדיבורים לא נעשים שבעים). אבל נכון שיש להבחין בין שלושה מצבים: מי שנותן בלי פיוס דברים, מי שאין לו לתת אבל לפחות מפייס את העני ומשתתף בסבלו, ועדיף מכולם כמובן מי שנותן בסבר פנים יפות ולצד הנתינה החומרית, מתעניין בשלומו של העני ומעודד אותו - היא הנתינה הרוחנית-נפשית המלווה את הנתינה החומרית. הגמרא דנה רק בשני המקרים הראשונים וחשוב לה להדגיש שגם אם אין לך כסף לתת לעני תראה לו אמפטיה ותשתתף בסבלו - מה שאולי קשה יותר לאנשים "לתת" בהשוואה עם נתינה כספית. לפיכך, מי שעושה זאת, שכרו גדול יותר, וממילא ברור שמי שגם נותן וגם מפייס - עדיף מכולם (ולכן הגמרא לא טורחת לפרט מקרה זה).

¹¹ פירוש המאירי על גמרא בבא בתרא הנ"ל מזכיר לנו שיש עוד "מצב" לצד השלושה שהזכרנו בסוף ההערה הקודמת: מי שלא נותן צדקה בכלל. גם כאן נמצאת ההתייחסות הנפשית אבל על דרך השלילה. ה"נותן" איננו רק קופץ את ידו מהעני, אלא גם מאמץ את לבבו שהוא ההפך מהדיבור המפייס לעיל. האם "אימוץ הלב" שבפסוק הוא הסמך בתורה (על דרך ההיפוך והשלילה) למצוות הפיוס בדברים? כן, אומר אבן עזרא שמפרש את הפסוק כך: "לא תאמץ את לבבך - לדבר על לבו דברים טובים". ומוסיף רבי בחיי בן אשר: "לא תאמץ את לבבך. מלדבר על לבו דברי תנחומין כדי לפייסו, ואמרו רז"ל: (ב"ב ט ב) המפייסו בדברים גדול מכולם". ואנו נוספים: לא תאמץ את לבבך, אבל תאמץ את לב העני ותחזקו - "היום תאמצנו".

¹² פירוש המאירי מצטרף לשיטת תוספות לעיל שהפיוס בדברים עומד בזכות עצמו וגדול מי שמפייס בדברים בלבד ממי שנותן כסף או אוכל בלבד ואין צורך להגיה את הגמרא לעיל. אבל הוא מדגיש שהפיוס בדברים מותנה: "ובלבד בשאין ידו משגת"! פיוס בדברים איננו תחליף אמתי למתן צדקה בפועל! העני רעב לאוכל! ובהמשך להערה הקודמת, נראה שאת הפסוק בדברים: "לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך", שהוא כאמור הסמך לפיוס בדברים, אפשר לקרוא מראשו לסופו ומסופו לראשו. "לא תקפוץ את ידך", אבל אם אין לך מה לתת כרגע, לפחות "לא תאמץ את לבבך" - לפחות תפייס אותו בדברים, כפי שמפרש אבן עזרא. או כסדר שבפסוק: "לא תאמץ את לבבך" ואז גם "לא תקפוץ את ידך", כי אם תאמץ (ולא תאמץ) תמיד תמצא כבר משהו לתת לו. ובוודאי שלא תאמץ דברים כאשר אתה קופץ ידך כאשר יש לך ("ידך משגת") משום שזה אימוץ הלב הגרוע מכל.

¹³ את פרק י בהלכות צדקה פותח הרמב"ם בהלכות א-ג במילים: "חייבין אנו להיזהר במצות צדקה יותר מכל מצות עשה, שהצדקה סימן לצדיק זרע אברהם אבינו ... ואין כסא ישראל מתכונן ודת האמת עומדת, אלא בצדקה ... ואין ישראל נגאלין אלא בצדקה ... לעולם אין אדם מעני מן הצדקה ואין דבר רע ולא היזק נגלל בשביל הצדקה ... וכל מי שהוא אכזרי ואינו מרחם יש לחוש ליחסו ... וכל ישראל והנלוה עליהם כאחים הם ... ואם לא ירחם האח על האח מי ירחם עליו? וכו'". משם הוא מגיע להלכות כדלהלן.

הלכה ד: כל הנותן צדקה לעני בסבר פנים רעות ופניו כבושות בקרקע, אפילו נתן לו אלף זהובים אבד זכותו והפסידה. אלא נותן לו בסבר פנים יפות ובשמחה ומתאוון עמו על צרתו, שנאמר: "אם לא בכיתי לקֶשֶׁה יום עֲגָמָה נִפְשִׁי לְאֶבְיוֹן" (איוב ל כה).¹⁴ ומדבר לו דברי תחנונים ונחומים, שנאמר: "ולב אלמנה ארנין" (כט טו).¹⁵

הלכה ה: שאל העני ממך ואין בידך כלום ליתן לו, פייסהו בדברים. ואסור לגעור בעני או להגביה קולו עליו בצעקה, מפני שלבו נשבר ונדכא והרי הוא אומר: "לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה" (תהלים נא יט),¹⁶ ואומר: "להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים" (ישעיהו נז טו). ואוי למי שהכלים את העני אוי לו, אלא יהיה לו כאב בין ברחמים בין בדברים, שנאמר: "אב אנכי לאביונים" (איוב כט ז).¹⁷

הלכה ז: שמונה מעלות יש בצדקה זו למעלה מזו, מעלה גדולה שאין למעלה ממנה זה המחזיק ביד ישראל שמך ונותן לו מתנה או הלואה או עושה עמו שותפות או ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות לשאול ... פחות מזה הנותן צדקה לעניים ולא ידע למי נתן ולא ידע העני ממי לקח ... פחות מזה שידע הנותן למי יתן ולא ידע העני ממי לקח ... פחות מזה שידע העני ממי נטל ולא ידע הנותן וכו'.¹⁸

מסכת בבא בתרא דף ט עמוד ב – מתן בסתר ועניים שאינם הגונים

אמר רבי אלעזר: גדול העושה צדקה בסתר יותר ממשה רבינו, דאילו במשה רבינו כתיב: "כִּי יִגְרָתִי מִפְּנֵי הָאֵף וְהִחַמְתִּי" (דברים ט יט) ואילו בעושה צדקה כתיב: "מִתֵּן בְּסֵתֶר כִּפְּהָ אָף" (משלי כא יד) ... ואמר רבי יצחק, מאי דכתיב: "רִדְף צְדָקָה וְחָסֵד וּמָצָא חַיִּים צְדָקָה וְכַבֹּד" (משלי כא כא)? ... רב נחמן בר יצחק אמר: הקב"ה ממציא לו בני אדם המהוגנים לעשות להן צדקה, כדי לקבל עליהם שכרו ... לאפוקי מדדרש רבה ... מאי דכתיב: "וַיְהִי מִקְשָׁלִים לְפָנֶיךָ בְּעֵת אֶפְדָּ עֲשֵׂה בְהֵם" (ירמיהו י כג) - אמר ירמיה לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, [אפילו] בשעה שכופין את יצרן ומבקשין לעשות צדקה לפניך, הכשילם בבני אדם שאינן מהוגנין, כדי שלא יקבלו עליהן שכר.¹⁹

¹⁴ הרמב"ם מצרף לרשימת ה"מצבים" שראינו לעיל את המצב הקיצון של נתינה לא רק בלי פיוס דברים כפי שעולה מהדיון בגמרא בבא בתרא ובתוספות לעיל, אלא בסבר פנים רעות ומיד מציג כנגדו את הקיצון השני של נתינה "בסבר פנים יפות ובשמחה" ובהזדהות עם מצבו העגום של העני: "ומתאוון עמו על צרתו". האם זו מצוות הצדקה הגבוהה ביותר?

¹⁵ גם הוא פסוק באיוב, פרק כט פסוק יג: "בְּרַכַת אֲבָד עָלַי תָּבֵא וְלֵב אֶלְמָנָה אֲרַנֶּן" ומן הסתם מכון הרמב"ם לפסוק כולו. נראה שמך זה מפסוקים באיוב הם חידוש של הרמב"ם שמשום מה בחר להסתמך עליהם ולא על הפסוקים מספר ישעיהו המובאים בגמרא (לחז"ל דרשות אחרות על הפסוקים שהביא הרמב"ם שאינן שייכות לנושא שלנו).

¹⁶ פסוק שנדרש בד"כ על תפילה במקום קרבנות. ראה דברינו [זבחי אלהים רוח נשברה](#) בפרשת צו.

¹⁷ והרמב"ם ממשיך שם בהלכה ו (שהשמטנו) בדיון שנקרא: "גדול המעשה יותר מן העושה" (בגמרא בבא בתרא ה"ל), היינו גדול מי שגורם לאחרים להצטרף למעשה הצדקה, ממי שעושה בעצמו ולא משתף אחרים. ובלשון הרמב"ם: "הכופה אחרים ליתן צדקה ומעשה אותן שכרו גדול משכר הנותן, שנאמר: והיה מעשה הצדקה שלום". ונראה שהקשר עם פיוס הדברים שבהלכה הקודמת ברור. מי שמפייס בדברים, היינו מדבר על מצבו של העני ומפנים אותו, תחילה עם העני עצמו ואח"כ הולך לדבר על כך עם אנשים אחרים ומשתף גם אותם בצרתו של העני הזה, מביא בסופו של דבר עזרה גדולה בהרבה ממי שיתן צדקה בעצמו ובכך ריגיש שיצא ידי חובה. וזה הסבר נוסף וחדשני מדוע מי שמפייס בדברים (גם בלי נתינה בפועל כתוספות והמאירי לעיל) אכן גדול יותר מהנותן גרידא ומתברך ביותר ברכות. האם בכך הגענו אל הדרגה הגבוהה ביותר של מצוות הצדקה?

¹⁸ כל הנתינות ה"ל אומר הרמב"ם, גם זו שבסבר פנים יפות ובסבוכם נאה, גם זו שקוראת לאחרים לסייע (נחת גדולה הייתה בוודאי לרמב"ם ולשאר גדולי ישראל אם היו רואים את מפעלי ההתרמה האלקטרוניים של ימינו), אינן הדרגה הגבוהה ביותר. מצוות הצדקה "שאין למעלה הימנה" היא העמדה על הרגליים מבחינה כלכלית. לסייע לעני להתפרנס אם במתנה, בהלוואה ואפילו בשותפות עסקית. ונראה שלפנינו פירוש נוסף וחדשני עוד יותר מדוע מי שמפייס בדברים חשוב כל כך. שהרי עשייה מסוג זה: מתנה או הלוואה לצורך הקמת עסק או שותפות בעסק מפרנס, לא תיתכן בלי דיבור ושיח כן וישר. נותן צדקה שמכניס את העני חזרה למעגל החיים והפרנסה! זו הדרגה הגבוהה ביותר של מצוות צדקה וזה כוחו של הפיוס בדברים ושל סבר פנים יפות יותר מכל נתינה פיסית. דיבור של מי שמבין שגלגל טוב הוא בעולם: "לא כל מי שהוא עשיר היום, הוא עשיר למחר; ולא מי שהוא עני היום, עני למחר. למה? שגלגל הוא בעולם" (שמות רבה לא יד, בדברינו [גלגל חוזר הוא בעולם](#). בפרשת ראה).

¹⁹ קטע הגמרא בו פתחנו בנושא המרכזי של צדקה בדיבור ובפיוס מילים, "עטוף" משני צדדיו בשתי הדרשות ה"ל: זו של רבי אלעזר על מתן בסתר וזו של רב נחמן על דרך מילוט מקללתו של ירמיהו שגם בעת שנרצה לקיים מצוות צדקה, ניכשל בעניים שאינם מהוגנים. (בהקשר שאלון ראה דברי ר' אבהו במדרש ויקרא רבה לד י: "צריכים אנו להחזיק טובה לרמאים שבהם", והסיפור שם על רבי יוחנן וריש לקיש שירדו לרחוץ בחמי טבריה ומצאו אצל עני שביקש מהם צדקה "חמש מאות דינרים תלוי בצוואר", מובא בדברינו [מצוות צדקה](#) בפרשה זו). שתי שאלות או הערות כאן: האחת, האם מתן בסתר אינו סותר את הפיוס בדברים? ראה אמנם הלשון באוצר מדרשים (אייזנשטיין) אלפא ביתא דבן סירא: "וכל הנותן צדקה לעני צריך לפייסו בדברים וליתן לו בסתר וכו'", אבל זה מקור יחידאי לצירוף זה ובפשטות, אין שני הדברים הולכים ביחד. אם בכל זאת כן, כיצד תיתכן סיטואציה כזו? ואם לא, מי משניהם עדיף? הערה שנייה נוגעת לקללת ירמיהו שעם ישראל גם כאשר ירצה לתת צדקה ייכשל בעניים שאינם מהוגנים (כאותו אחד בספור ה"ל על ר' יוחנן וריש לקיש). האם חשש זה מכהה את המצווה לפייס בדברים? או שמא אדרבא, מתוך שיחה עם אותו עני, נוכל לתהות על קנקנו ולדעת אם הוא ראוי אם לא. והדברים בימינו מורכבים, או אולי דווקא יותר פשוטים הודות למחלקות הרווחה שמכירות מקרוב כל מקרה ושאר עמותות של חסד העושות עבודת קודש.

רבינו יונה משלי פרק ג פסוק ג – גם גמילות חסדים בדיבור על לב

והנה אוסיף לבאר לך בענין החסד, כי ישיג כל אדם לעלות במעלותיו אף על פי שאינו בעל ממון, כמו שאמרו ז"ל: גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה, שזה בגופו וזה בממונו.²⁰ וענין גמילות חסדים - שטורח ומשתדל בתקנת חבריו ותועלתם, ודורש בשלומם וטובתם, כענין שנאמר: "דורש טוב לעמו ודובר שלום לכל זרעו" (אסתר ג. א). ויבקר חולים וינחם אבלים, וידבר על לב עניים מרודים ויכבדם, ואמרו ז"ל: המפייסו בדברים גדול מכולם. והנה זה ענין אשר ישיג כל איש לקיימו בלא עמל, ושכרו הרבה מאד. וכן יליץ טוב על העניים, וימשוך לבות בני אדם להיטיב להם, ואמרו ז"ל: גדול המעשה יותר מן העושה. וכן יחון על העלובים, ויפתח פיו לאילם, ויהיה עיניים לעור ורגלים לפסח. ואם אינו בעל ממון, יתאוה ויכסוף לעשות צדקה וחסד בראותו בצרת עניים מרודים, ויחמוד מדת הצדקה ויאשר עושיה, וישמח במעשה צדקתם ויחזק ידיהם, ואמרו ז"ל: הנטפל לעושי מצוה - כעושה מצוה.²¹

מסכת יומא דף פו עמוד ב – פיוס הקב"ה בדברים

אמר רבי יצחק, אמרי במערבא משמיה דרבה בר מרי: בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם. מדת בשר ודם, מקניט את חבריו בדברים - ספק מתפייס הימנו ספק אין מתפייס הימנו. ואם תאמר מתפייס הימנו - ספק מתפייס בדברים ספק אין מתפייס בדברים. אבל הקב"ה, אדם עובר עבירה בסתר - מתפייס ממנו בדברים, שנאמר: "קחו עמכם דברים ושובו אל ה'... ונשלמה פרים שפתינו" (הושע יד ג).²²

רש"י משלי פרק יז פסוק ח – אבן חן ומרגלית

אבן חן - כשהאדם בא לפני הקב"ה ומפייסו בדברים ושב לו, אבן חן ומרגלית היא בעיניו.²³

שבת שלום מחלקי המים

²⁰ ראה מסכת סוכה מט ע"ב: "תנו רבנן: בשלשה דברים גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה, צדקה - בממונו, גמילות חסדים - בין בגופו בין בממונו. צדקה - לעניים, גמילות חסדים - בין לעניים בין לעשירים. צדקה - לחיים, גמילות חסדים - בין לחיים בין למתים". וחושי צדקה היא מצווה מהתורה שיסודה בפסוקים שהבאנו לעיל וכן בהלכות מתנות עניים, ראה ספר החינוך מצוה תעט, רמב"ם ראש מתנות עניים. גמילות חסדים, לעומת זאת הן מצוות מדרבנן ודברי סופרים. ראה רמב"ם הלכות אבל פרק יד הלכה א. רבינו יונה מרחיב את הפיוס בדברים של מצוות צדקה לגמילות חסדים בכלל. אם בצדקה חשובים לצד הנתינה החומרית-כלכלית גם סבר הפנים לטובה והפיוס בדברים, קל וחומר שאלה חשובים בכל מצווה של גמילות חסדים שהרי "גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה" משום שהיא לכתחילה מצווה "בגופו" ולא "בממונו". הדיבור ונעימות הפנים ושפת הגוף הם חלק בלתי נפרד מ"גופו". ואם דיבור בשעת ביקור חולים וניחום אבלים (ולשמח חתן וכלה בשבח ושירה, דוגמא שרבינו יונה לא מביא) הם פשוטים וברורים והמשך ישיר לפיוס של העני והאביון, פתיחת הפה וסיוע לאילם היא עשייה של ממש! משם נגרר רבינו יונה לסיוע לנכים ופגועים אחרים כמו עוורים, פסחים וכו' (אולי גם ללמוד לתקשר עם חירשים), כאשר הפסוק שעומד ברקע הוא מאיוב פרק כט פסוק טו: "עֵינַיִם הֵייתִי לְעֹר וְרַגְלַיִם לְפֶסַח אָנִי". אפשר שהשימוש בפסוקים מאיוב דווקא, בדומה לרמב"ם לעיל (כולם מתחילת פרק כט שם) הוא משום שאיוב מסמל את הגלגל החוזר בעולם: עשיר ומאושר – עני וסובל – שוב עשיר ומאושר. ואת המשפט האחרון לקח רבינו יונה מהמשנה במסכת מכות פרק א משנה ז הדנה בעדים זוממים: "עש הכתוב לנטפל לעוברי עבירה כעוברי עבירה, על אחת כמה וכמה ישלם שכר לנטפל לעושי מצוה כעושי מצוה".

²² בחרנו לסיים בדבר טוב על הקב"ה שמתפייס בדברים, אולי בפרט למי שמפייס עניים בדברים. ראה אמנם הסיפור על פטירתו של רבן יוחנן בן זכאי באבות דרבי נתן נוסח א פרק כה: "בשעת פטירתו של רבן יוחנן בן זכאי היה מגביה קולו ובוכה. אמרו לו תלמידיו: רבי, עמוד הגבוה נר העולם פטיש החזק, מפני מה אתה בוכה? אמר להם: וכי פני מלך בשר ודם אני הולך להקביל שאם יכעוס עלי אין כעסו אלא בעולם הזה ואם יאסרני אין איסורו אלא בעולם הזה ואם ימיתני אין מיתתו אלא בעולם הזה? ולא עוד שאני יכול לפייסו בדברים ולשחדו בממון! הא איני הולך להקביל אלא פני מלך מלכי המלכים הקב"ה שאם יכעוס עלי כעסו בעולם הזה ובעולם הבא שאיני יכול לפייסו בדברים ולשחדו בממון וכו'". (ראה הנוסח גם בגמרא ברכות כח ע"ב). אז הקב"ה מתפייס בדברים או לא? התשובה פשוטה: כל עוד שאנו כאן ויכולים לא רק לקיים תורה ומצוות ולפייס עניים בממון או בדיבור, אלא גם לשפוך שיח בתפילה - וודאי שהקב"ה מתפייס. אבל לטעון טענות ולהסביר הסברים בעולם האמת – אי אפשר.

²³ הפסוק המלא שם הוא: "אָבֶן חָן הַשְּׁחָד בְּעֵינַי בְּעֵלְיוֹ אֶל כָּל אֲשֶׁר יִפְגֶּה וְשָׁפִיל" – פסוק לכאורה שלילי המתאר כיצד בעל ממון מצליח "בכל אשר יפנה". ראה פירוש דעת מקרא על פסוק זה, ומפרשים אחרים שם שמתקשים לבאר פסוק זה. בא רש"י והופך באחת את הפסוק לחיוב ולשבח, למי שיוודע לפייס את הקב"ה בדברים (כפסוק בהושע המובא בגמרא יומא לעיל). האם רש"י מתעלם מהמילה "שוחד" הנזכרת בפסוק? נראה לנו שלא. רש"י מכון כאן למדרשים על כך שתשובה לפני הקב"ה יש בה מעין שוחד. אדם חוטא וראוי לעונש והוא בא בתפילה ותחנונים ומכה על חטא ונסלח לו! יש לתשובה שתי פנים – לצד הרעיון הגדול של יכולת התיקון וההתחלה מחדש, יש בה גם מעין 'לקיחת שוחד' מצד הקב"ה! ועל כך הרחבנו בדברינו [שתי פנים לתשובה](#) בפרשת שובה. רש"י כאן מעדיף לפרש את הפסוק על דרך החיוב ולזהות את השוחד שבפסוק עם פיוס דברים ותשובה. ואנו נציע שפיוס הדברים ו"השוחד" הראויים לפני המקום, הם מצוות צדקה ופיוס דברים לכל החלשים בחברה הזקוקים לא רק לסיוע חומרי אלא גם למילה טובה, לעידוד במילים ולחיבור וחיבוק חברתי.